

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ІНТЕЛІГЕНТА

Стаття присвячена важливості створення психолого-педагогічних умов, найбільш сприятливих для вироблення майбутнім інтелігентом власної, самостійної й незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності.

У час посилення глобалізації всіх сторін суспільного життя зростає роль необхідності прищеплення кожній інтелігентній людині стійких навичок і рис толерантності, терпимості до чужих думок і вірувань. Розвинена особистість, яка піднялася до рівня інтелігентності, повинна ефективно спілкуватися у полікультурному середовищі. У цьому плані толерантність проявляється як ключовий, соціально-культурний механізм, який робить можливим нормальний процес такого спілкування. В освітній, науковій і соціальній сферах толерантність сприяє формуванню освіченої особистості, якій властиве розвинене почуття розуміння й поваги до культури інших народів, їхніх традицій і звичаїв, вміння жити в мирі й злагоді з представниками інших рас і вірувань.

Тому мета нашої статті – дослідити психолого-педагогічні умови становлення толерантності майбутньої інтелігенції. Предмет дослідження – толерантність інтелігенції. Об'єкт – інтелігенція та її майбутні представники.

Внутрішньо вільна людина, здатна поважати людську гідність, а отже, здатна поважати особистість у собі й інших, що є характеристикою інтелігента. Толерантність інтелігенції інтегрована саме в її інтелігентність, похідна від її інтелігентності. Це можна ілюструвати наступним поясненням. По-перше, майже всі сучасні дослідники проблеми інтелігенції вважають, що інтелігент – це людина, що володіє інтелігентністю. Наприклад, Ю.М. Лотман, розмірковуючи над цим поняттям, вважає, що інтелігентність – душевна якість, яка протилежна хамству й нахабності, чи психології раба. Раб постійно змушений принижуватися. Приниженість і "випад з культури", як пише Ю.М. Лотман, породжують злість, безглузду жорстокість і прагнення до руйнування.

Інтелігент сильний тим, що здатен протистояти брутальності, відмовляючись від неї, ставити себе вище. Інтелігент – це людина внутрішньо вільна, здатна поважати людську гідність, а отже, здатна поважати особистість у собі та в інших. "Тільки той, хто вважає людину в собі, здатен поважати її в інших", – говорить Ю.М. Лотман [1: 53].

Інтелігент уміє спілкуватися на рівних, вести діалог. У цьому вмінні виявляється природне почуття інтелігента – почуття сорому. Сором за те, що хтось виявився незаслужено приниженим, почуття відповідальності й совісність – ось основні риси інтелігента. Але цей сором не є способом "самоїдства", він походить від усвідомлення власної гідності й честі, а отже, від почуття відповідальності. Так, людина не може почувати себе спокійно, якщо хтось постраждав з її провини. Гідність і честь – це не лише права, котрі ставлять інтелігента вище інших (безчесних), але й відповідальність.

Отже, толерантність – властивість сильної, духовно розвиненої особистості, результат почуття відповідальності й поваги до самого себе. Відповідальність завжди супроводжується терпимістю стосовно навколишнього. Прояв терпимості викликається не безсиллям, смиренністю індивіда перед конфронтуючою силою, а є усвідомленим, розумним несупротивом, що у свою чергу є проявом духовної сили [2: 145]

Вважається, що вища освіта формує інтелігенцію. Проте, крім освіченості, ще повинна бути внутрішня інтелігентність. Інтелігентність буде результатом якісної зміни освіченої людини [3: 15]. На жаль, аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемі формування в стінах вузу інтелігентного фахівця педагогами і психологами приділяється недостатня увага. Можна сказати, що проблема формування особистості студента як завтрашнього представника інтелігенції залишається поза полем зору дослідників.

Ми поділяємо думку А.В. Петровського про те, що вища освіта не може служити критерієм інтелігентності. З цього приводу він пише: "Стати інтелігентною людиною не означає, припустимо, вступити в певний інститут. На жаль, і закінчивши його, можна залишитися людиною, цією якістю обділеною". Інтелігентність – показник духовності людини. Так само, як її толерантність.

У руслі перспективного на сьогодні ціннісно-смыслового підходу проблема набуття толерантності постає як проблема особистісних установок інтелігентної особистості, цінностей і смислів, тому що саме вони, з одного боку, детермінують внутрішній світ особистості, її відчуття й переживання, з іншого боку – є корелятами, які мотивують регулюють, визначають реальну поведінку.

Інтерес до смыслові сфери довгий час був зосереджений у площині загально-психологічних досліджень. Однак визнання за смысловою сферою провідної ролі у визначенні характеру життєдіяльності в цілому, що бере початок у працях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, дозволяє говорити, що в процесі будь-якої взаємодії людей відбувається прояв смислів і цінностей життя, стереотипів, комунікативних установок. Від того, які вони, залежить стійкість особистості до конфліктів, уміння визнати й прийняти людей різних поглядів, етносів, культур.

Усвідомлення необхідності радикального підвищення ефективності процесу виховання толерантності привело останнім часом до посилення уваги до розробки різних підходів у визначенні змісту і форм організації

навчально-виховного процесу (С.К. Бондирева, М.Б. Єшич, Д.І. Фельдштейн, Є.І. Шлягіна та ін.). Почала розвиватися педагогіка толерантності (О.М. Байбаков, Б.З. Вульф, В.П. Комаров, Г.В. Ващенко, Я.А. Береговий, В.Ю. Биков, І.А. Зязюн, Н.Л. Аширбагіна, Г.М. Шеламова, М.О. Перепіліцина, О.В. Рибак, Г.Г. Маслова, О.Г. Мавріна, О.А. Стрельцова, С.О. Герсимов, Н.О. Валєєва та ін.). Частіше піднімається питання виховання, становлення толерантності (Є.М. Аджиєва, О.Г. Асмолов, Н.О. Асташова, Г.В. Безюлева, С.К. Болдирєва, В.Ф. Габдулхаков, О.А. Грива, М.М. Губогло, І.І. Зарецька, Р.А. Ісламшин, Ю.О. Клейберг, М.І. Рожков, В.А. Тишков, Є.І. Шлягіна та ін.).

Продовжуючи тему ролі ціннісно-сислової сфери в становленні толерантності, ми дотримуємося позиції С.Л. Братченко [4: 106] у тому, що толерантні відносини не дані людині, а задані, які актуалізуються не тільки за певних умов, але й при відповідних зусиллях самої людини. За зовнішніми умовами та внутрішніми передумовами повинна слідувати смислова та інша активність людини, її вільне та відповідальне самовизначення в кожній конкретній життєвій ситуації. Звідси впливає важливий для розуміння толерантності наслідок: толерантність – це особливий принцип існування такого Світу, який людина буде на основі розуміння і прийняття множинності й різноманіття буття та визнання неминучості співіснування розходжень. Усвідомлення багатства й сили різноманіття робить багатшим і різноманітнішим саме життя людини, вона прагне будувати свій Світ і своє буття настільки сильним і гнучким, щоб бути відкритою для співіснування й взаємодії з іншими.

Суть міжособистісної толерантності полягає в готовності людини вийти за рамки обмеженого кола "своїх світів" (відмінних від "інших" за будь-якою ознакою – за національністю, вірою, соціальним походженням, віком і под.) назустріч "Світу світів" і рівнозначних, "різноманітних" людських світів (М. Гефтер). У цьому вимірі головне "внутрішньоособистісна умова" толерантності – розуміння природності й неминучості розходжень між людьми й готовність поважати ці розходження, а також визнання прав і свобод кожної людини, здатність до співіснування з іншими (інакшими) людьми, до вступу з ними в ненасильницькі форми взаємодії, тобто, готовність і здатність до Діалогу. Отже, можна виділити в якості головної психологічної підстави міжособистісної толерантності – усвідомлений і ціннісно-осмислений особистісний вибір, відповідно до якого людина, маючи власну думку, позицію, поважає й визнає право іншого сприймати та мислити інакше, бачить цінність різноманіття, а також готова будувати взаємодію на основі розуміння та врахування інших точок зору.

Тобто, якщо розуміти толерантність не як просту суму знань чи поведінкових умінь, а як особистісну позицію, ціннісне відношення, то найбільш адекватною психолого-педагогічною тактикою розвитку толерантності є фасилітативний підхід, у якому основна увага зосереджена не на досягненні загальних для всіх "заданих результатів", а на створенні умов найбільш сприятливих для вироблення кожним власної, самостійної й незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності у всіх основних вимірах. При цьому серед ключових умов виділяються не самі по собі методи чи тематика навчання, а цінності й змісти, що актуалізуються, якість відносин між педагогами й учнями, а також толерантність й особистісна зрілість самих педагогів.

Ефективне формування толерантних якостей особистості здійснює педагог із високим інноваційним потенціалом. Він включає бажання та можливість розвивати свої інтереси та уявлення, шукати власне нетрадиційне розв'язання проблем, які виникають, сприймати і творчо втілювати у вже існуючі нестандартні підходи в навчанні [5: 18]. Успішна робота в галузі інноваційної педагогіки потребує таких якостей особистості: відкритість особистості до нового, що ґрунтується на толерантності та гнучкості мислення; культурно-естетична розвиненість та досвідченість, що передбачає інтелектуальну й емоційну розвиненість і високий рівень грамотності педагога; творчу здатність генерувати нові ідеї, проектувати та моделювати їх у практичних формах, конкретній діяльності.

Створення умов, сприятливих для становлення толерантної особистості включає наступні моменти в навчальній та виховній роботі. Педагог має розвивати в тих, хто навчається, критичність мислення, стимулювати в них інтерес до пошуку істини або розв'язання проблеми замість егоїстичної мотивації під час міжособистісної взаємодії. Отже, потрібно формувати такі знання та уміння: знання природи стереотипів, особливості процесу виникнення та ролі їх у формуванні упереджень, конфліктів тощо; уміння аналізувати власні стереотипи та протистояти їм, а також визначати такі, що призводять до некоректних узагальнень; виявляти упереджені думки й ставлення; ретельно продумувати та аргументувати свої думки й висловлювання, відділяти головне від неістотного в тексті або в мовленні; вміння визначати сутність проблеми міжособистісного спілкування та альтернативні шляхи її творчого розв'язання та ін. [6: 150].

Необхідно також розвинути у студентів усвідомлення того, що сутність багатьох конфліктів має суб'єктивний характер. Останні найчастіше виникають не через несумісні цілі чи інтереси, а через почуття ворожості до іншого, через нерозуміння свого партнера. Бажано продемонструвати їм способи розв'язання конфліктних ситуацій за наявності протилежних інтересів, показати можливості співробітництва у розв'язанні проблем на основі довіри й взаєморозуміння. Для цього слід добирати ситуації, які відповідають життєвому досвіду студентів та викликають зацікавленість.

Формуючи почуття, які супроводжують явище толерантності, доцільно розвивати уяву, здатність до співпереживання й співчуття, довіру, гідність і самопізнання як особливості толерантної особистості в контексті відносин "Я". Потрібно навчати конкретних прийомів, завдяки чому студенти розвинути у собі якості толерантної особистості.

Надзвичайно важливим у зазначеному процесі є ознайомлення їх з мовою, історією, культурою, побутом різних народів, що дає змогу на практиці утверджувати принципи безконфліктного взаєморозуміння та співробітництва. Розширення знань про народ, який живе в рідному краї, дає можливість формувати взаємну

терпимість та природну готовність кожної людини до продуктивної міжнаціональної та міжкультурної взаємодії.

Стосовно умов формування загальної культури потрібно дати розширене пояснення, адже ця сфера займає чи не найголовніше місце в структурі інтелігента. Інтелігент – це суб'єкт, наділений активним творчим початком, перетворювач, творець, насамперед творець своєї особистості. Тому інтелігентності властивий певний егоцентризм, орієнтація більше на себе, чим назовні. У цьому змісті інтелігент завжди трохи відсторонений від загальної маси, він має внутрішній простір, де може перебувати, простір його цінностей, його думок, власне той простір, де й відбувається творчий процес. У рамках сучасного розуміння цей внутрішній простір особистості називається культурою. "Називатися інтелігентною людиною може лише та, для якої власна душа стала відкритою книгою. Адже культура зобов'язує нас поважати в собі особистість, свято шанувати своє право на незалежне внутрішнє життя" (Мішель Монтень) [7: 63]. Культура позбавлена агресії та насильства, через культуру людина творить світ, культура творча за своєю природою. Багато дослідників по-різному визначають поняття "культура", але загальний зміст, який можна знайти у всіх цих визначеннях, той, що культура є творенням людини. Людина створює, "виросує" культуру, але разом з тим культура створює людину, вона виділяє її з природного світу, формуючи особливу реальність людського буття, штучну реальність.

Щодо становлення інтелігенції в такому ракурсі, то можна сказати, що йдеться про становлення "людини культури", сформованість її культурних цінностей та постійне прагнення до краси, вищих духовних засад. Така людина наче замикає на собі культуру, переживає її в своїй свідомості, вчиться дивитися на світ очима не лише сучасників, але й людини інших часів і народів, відчуває себе одночасно громадянином своєї країни та всього світу. Тому, на нашу думку, значну роль у формуванні світогляду має відігравати філософія, філософські та етичні знання. Особливо важливо звертати увагу на стимулювання прагнення людини до пошуку, переосмислення відомих істин на загальне благо.

Розвиток особистості в гармонії з загальнолюдською культурою залежить від рівня освоєння базової гуманітарної культури. Цією закономірністю обумовлений культурологічний підхід до добору змісту освіти. У зв'язку з цим самовизначення особистості у світовій культурі – стрижнева лінія гуманітаризації змісту освіти.

Гуманітарні науки орієнтуються на людину, на те, що світ не є об'єктивною даністю, а твориться самою людиною. Якщо визнати, що світ формується в людині, можна припустити, що людина здатна конструювати світ за своїми власними законами. Тому, коли ми визнаємо, що гуманітарне знання – це не наука, що розглядає культуру розглядати тільки в людському вимірі, що вона не має об'єктивних й універсальних параметрів, тоді ми відкриємо шлях вільній творчості. Таким чином, кожен має право на власне прочитання художнього тексту, на власне судження про мистецтво, має право проігнорувати будь-яку критику, що претендує на об'єктивність (Д. Ольшанський) [1: 57]. Застосовуючи такий принцип до аналізу навчання, потрібно зауважити, що в його основі повинне стояти не повторення, а дослідження. Студент-дослідник, який керується інтересом і вигодою (наприклад, коли він знає, що результати досліджень будуть опубліковані), завжди знайде й довідається більше, ніж студент-учень, що повинен вивчити матеріал, щоб не одержати поганий бал.

Педагог повинен вище усього цінувати в учнів власну думку, нехай навіть неправильну. Будь-яке знання завжди суб'єктивне, пов'язане з конкретним "Я". Учитель не може ставити своє "Я" вище "Я" учня. Педагогу слід пам'ятати, що для гуманітарного знання немає об'єктивних істин, загального знання, раз і назавжди встановлених принципів і законів. Людина, залежна від такого абстрактного "учителя", стає нездатною сама приймати рішення, чекає допомоги, губиться. Ще раз наголосимо, що сам учитель, якщо він хоче виховати інтелігентність, повинен бути інтелігентом, уміти вести діалог, мати гідність і толерантність.

Потрібно зауважити, що важливий принцип, який закладений в основі толерантності – це діалогічність. Якраз орієнтація на рівний діалог, миролюбство – основні риси інтелігента. Сучасній інтелігентній людині повинна бути властива діалогічна свідомість як готовність і здатність працювати в просторі різних ідейних позицій, що змагаються на рівних між собою, кожна з яких відкрита для критики, не претендуючи на безумовну істинність. При цьому взаємодія різних ідейних позицій не повинна призводити до втрати їх самостійності, а натомість передбачати відкритість у спілкуванні одна з іншою. Визнання правомірності існування різних конкуруючих підходів не означає переходу на позицію якогось безпринципного "плюралізму", що реалізується за законом "живи й дай жити іншим. Навпаки, справжня діалогічність у конструктивній полеміці з іншими підходами передбачає високу відповідальність і максимальне напруження у розгортанні творчого потенціалу власної позиції. Діалог зовсім не означає втрати принципів. Не поділяючи чужої позиції, здатна до діалогу особистість має виходити з поважливого ставлення до цієї позиції, розуміючи її підґрунтя і допускаючи, що в ній є реалістичне зерно. Не забуваймо, що діалогічна свідомість передбачає високу самодисципліну й моральну відповідальність.

Отже, становлення толерантності майбутнього інтелігента має бути забезпечене функціональною моделлю освітнього процесу, зміст якого містить такі складові: формування системи знань про толерантність, ціннісних відносин, особливостей взаємодії з представниками різних культур; принципи: гуманізму, діалогу культур, співтворчості суб'єктів взаємодії. Формування різнобічно підготовленої інтелігенції, в першу чергу, передбачає розвиток її свідомості та наукового світогляду, який охоплює багатогранність пізнання, духовний і культурний рівень особистості.

Ефективність такого процесу може бути забезпечена педагогічними вимогами: проектуванням педагогічної діяльності з урахуванням структури й змісту толерантності, можливостей освітнього процесу у вузі; реалізацією задач створення умов для становлення толерантності, що ґрунтуються на принципах гуманізму, діалогу культур, співтворчості суб'єктів взаємодії освітнього процесу; цілісністю знань про толерантність як

ціннісній особистісній якості, що обумовлює адекватний зміст освітнього процесу; застосуванням форм і методів виховання проблемно-пошукового, імітаційно-рольового характеру, що сприяють позитивній взаємодії з представниками різних культур.

Узагальнюючи сказане, приходимо до висновку, що в основі парадигми сучасної освіти лежить "модель культурної людини". Одним з аспектів загальної культури людини є її толерантна свідомість, яка формує механізми толерантної поведінки й толерантних відносин, навички міжкультурної взаємодії. У зв'язку з цим потрібно реформування сформовану практику організації навчально-виховної роботи в вищих навчальних закладах, новий погляд на проблему створення умов для становлення толерантності. З'являється необхідність вирішення цілого ряду актуальних проблем: широкого використання дидактично обґрунтованих дисциплін, оволодіння змістом яких сприяє становленню толерантної свідомості в студента – майбутнього інтелігента, інноваційних педагогічних форм і методів, що стимулюють процес виховання в студента толерантних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ольшанский Д.А. К вопросу о воспитании интеллигенции. // Образование и наука в третьем тысячелетии: Сб. научн. трудов конференции 25-26 апреля 2001. – Томск, 2001. – Вып. 3. – С. 52-59.
2. Эйнгорн Н.К. Этика ненасилия и толерантность // Интеллигенция России в истории XX века: неоконченные споры. – Екатеринбург, 1998. – С. 145.
3. Полякова Л.С. Формирование психологической культуры современного специалиста в условиях технического вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Кемерово, 2005. – 24 с.
4. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. – Красноярск, 2003. – С. 104-117.
5. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). – М.: Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та. — Воронеж: НПО "МОДЭК", 2003. – С. 3-32.
6. Гончарук Т.О. Формування міжособистісної толерантності учнів: психологічний аспект // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2002. – № 4. – С. 143-151.
7. Пономаренко Л.М. Порядність, інтелігентність як прояви духовності // Історія та правознавство. – 2005. – № 19-21 (47-49). – С. 63.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2007 р.

Оксентюк Н.В. Психолого-педагогические условия становления толерантности будущего интеллигента.

В статье идет речь о важности создания психолого-педагогических условий, наиболее благоприятных для выработки будущим интеллигентом собственной, самостоятельной и независимой позиции, для естественного, рефлексивного и индивидуального становления толерантности.

Oksentuk N.V. Psycho-Pedagogical Conditions of the Future Intellectual's Tolerance Formation.

The article is dedicated to the importance of psycho-pedagogical conditions creation which are the most favourable for working out a personal, independent position by an intellectual for natural, reflexive and individual tolerance formation.